

A. RADULESCU

NOTE EPIGRAFICE I

Inaugurat încă mai de multă vreme¹, proiectul Muzeului de arheologie din Constanța de a publica, chiar și într-o formă mai succintă, valoroasele sale documente epigrafice adunate în ultimii ani de activitate este completat în cazul nostru cu aceste note care departe de a epuiza problemele legate de lotul de inscripții pe care le cuprinde, dă posibilitatea cunoașterii lui la timp oportun.

În acest chip inscripțiile latine și grecești care văd de data aceasta lumina tiparului vin să augumenteze cunoștinți istorice, lingvistice etc., pe cât de importante pe atât de necesare unor lucrări de sinteză.

Descoperite în diferite părți ale teritoriului dintre Dunărea de Jos și Marea Neagră și în exclusivitate produse ale întâmplării, inscripțiile sînt reunite aici în ordinea importanței lor.

1. TROESMIS. Inv. 1801 Fig. 1. Inscripție în limba latină pe o lespede de calcar descoperită de către muncitori agricoli² pe mereaua IAS-Măcin, la aproximativ 3,5 km sud-est de cetatea vestică a anticului Troesmis³ într-o arătură executată cu tractoarele mai adînc. După observațiile făcute la fața locului, se poate constata întinderea unei foste așezări rurale — poate un *vicus* — unde va fi fost adusă inscripția. Placa de calcar bun, are formă de *tabula ansata*, cu chenar dublu-profilat și tăiat drept. Aspectul ei îngrijit o plasează printre documentele de bună factură ale epocii. Urmele vagi de mortar ce se văd încă pe spate ar sprijini părerea că monumentul a fost cîndva încastrat unui edificiu. Dimensiuni : 0,61 × 1,02 × 0,17 m.

---

¹ Articole epigrafice publicate în diferite reviste de specialitate au fost reunite într-un volum aparte, cf. *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța 1964, p. 1—138.

² Descoperitorii sînt muncitorii tractoriști Samoilă Costică, Samoilă Gheorghe și Turcanu Victor de la IAS Măcin, lângă Carcaliu, județul Tulcea. Mulțumim ing. Letiția Dzedzie care a anunțat descoperirea.

³ Pentru edificare este suficientă cunoașterea pasajelor din *Istoria României*, vol. I, Buc. 1960, p. 487—489

Fig. 1

Cele cinci rânduri ale textului sînt de mărimi inegale. Ele descresc în înălțime de sus în jos. Astfel, în primul rînd literele au înălțimi de 6,8—8 cm, sînt tăiate drept și poartă *apices* ca și toate celelalte. Restul de încă patru rînduri au înălțimi ce variază între 4,5—6 cm.

Semnalăm că în majoritatea cazurilor, litera O face excepție fiind foarte mică în comparație cu celelalte. La fel de mici, dar în cite un singur caz, sînt și literele C și V în r. 4. O particularitate grafică ar fi de observat în cazul literei G din rîndurile 3—5, care are bucla de jos arcuită și mult întoarsă în interior.

De asemenea sînt de menționat ligaturile : A+V, r. 2 și 4 ; M+A, r. 4 ; N+I, r. 4 și 5 ; N+T, r. 1 ; T+R, r. 2.

IMP(eratori) T(ito) AEL(io) HAD(riano) ANTONI/NO AVG(usto) PIO P(ater)
P(atriciae) TR(ibuniciae) P(otestatis) CO(n)S(uli) III ET VE/RO CAES(ari) C(ives)
R(omani) CONS(istentes) CONAB(is) LEG(ionis) V/ MAC(edonicae) SV(b) MINICIO
NATALE LEG(ato) AVG(usti) PR(o) PR(aetore)/DEDIC(ante) COMINIO SECUNDO
LEG(ato) AVG(usti)

Monumentul epigrafic din vremea împăratului Antoninus Pius (138—161) și a Caesarului Aurelius Verus (viitorul împărat Marcus Aurelius), departe de a fi inedit în conținut, dă posibilitatea neașteptată a unor importante precizări de ordin istoric-cronologic privind conducerea provinciei de la Gurile Dunării, motiv pentru care vom avea în vedere în exclusivitate numai ce este nou pe această linie. Dedicția făcută de către un ofițer superior aceluia *conventus civium romanorum*, din *canabae-le* leg. a V-a Macedonica de la Troesmis, impune mai întii cîteva observații de formă care pot fi hotărîtoare în calculele noastre.

În rîndul al doilea, se constată că puterea tribuniciană n-are cifră. Aceasta apare numai după prescurtarea COS, ceea ce n-ar fi firesc. Explicația mai plauzibilă pentru acest fapt ar fi aceea după care Antoninus Pius întrunea simultan, a treia oară și consulatul și *tribunicia potestas*, ceea ce a determinat pe lapidar să marcheze o singură dată cu cifra III⁴.

O a doua nedumerire este că în r. 4, înaintea numelui lui Minicius Natalis, apar literele SV. Acestea nu completează numele guvernatorului cum ar părea la prima vedere. Deducem în chip logic că este vorba pur și simplu de prepoziția SVB de la care lapidarul a omis să scrie litera B, poate pentru economie de spațiu — ca și în cazul omiterii cifrei III. Deci cum s-a văzut și la alte inscripții troesmense⁵ ablativul numelui de guvernator este introdus prin prepoziția *sub*.

Este a doua inscripție din Dobrogea și din toată Moesia Inferior care atestă numele guvernatorului *L. Minicius Natalis Quadronius Verus*⁶

⁴ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine*, ed. IV, Paris 1914, p. 198.

⁵ R. Vulpe, *Canabenses și Troesmensenses. Două inscripții inedite din Troesmis*. în SCIV, IV, 3è—4, 1953, p. 557—582.

⁶ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, 1940, p. 68 ; Jenö Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Waimar 1966, p. 14—15.

prima — singura de pînă acum — este un fragment din Callatis⁷, care alături de alte inscripții descoperite în diferite regiuni ale lumii latine⁸ a constituit baza de documentare pentru unii cercetători, după care exercitarea guvernării lui Minicius Natalis s-ar fi produs între anii 137—138, adică în ultimul an de domnie a împăratului Hadrian⁹. Apoi din examenul făcut asupra obișnuitului *cursus honorum*, reiese că fusese tribun în leg. XI-a Claudia¹⁰ de la Durostorum.

Data consulatului său nu era cunoscută de către A. Stein la data apariției lucrării sale despre guvernatorii Moesiei, însă bănuia că a îndeplinit această funcție între anii 133—134.

Dar cadrul cronologic, 137—138, propus de A. Stein pentru guvernatorul lui Minicius Natalis a fost recent contestat de către Jenő Fitz¹¹, care reia critic aceeași problemă. În acest sens, sînt de redat raționamentele ultimului cercetător : dacă Minicius Natalis a fost consul în anul 139, — după cum atestă diploma din CIL XVI, 175 — și nu între ani 133—134 cum credea A. Stein, trebuie să fi căpătat funcția din Moesia Inferior după aceea, la începutul deceniului al cincilea în sec. II, sub Antoninus Pius, „în orice caz mai tîrziu ca Antonius Hiberus — circa 138—139 — și mai devreme decît Ummidius Quadratus — 149—151^{1/2}“¹².

Singurul guvernator din acest interval, precis datat, este Claudius Saturninus — 145 e.n. Deci trebuie că Minicius Natalis să fi fost sau înaintea acestuia sau după. De aceea J. Fitz propune „140—142 sau 146—148“, dar observînd că alți guvernatori de sub Antoninus Pius vin în Moesia Inferior la 3—5 ani după consulat, preferă data de 142—144 ca fiind cea mai probabilă.

Din datele inscripției noastre, admițînd cum este și firesc în acest caz că Antoninus Pius a avut pentru a treia oară în același an și consulatul și puterea tribuniciană, atunci anul 140 cînd s-a produs acest lucru modifică tot ceea ce știam pînă acum în legătură cu data funcționării lui Minicius Natalis în Moesia Inferior. Infirmă întru-totul pe A. Stein și confirmă în bună parte pe J. Fitz. Deci Minicius Natalis care a preluat funcția sa de guvernator imediat după ieșirea din consulat — anul 139 — va fi funcționat în această calitate începînd din anul 140, poate pînă în 144. În chipul acesta se face o lămurire istorică de mare însemnătate pe această linie și se realizează un salt apreciabil pe linia cunoștințelor noastre — deseori inexacte — consemnate în lucrările de specialitate de la începutul veacului nostru¹³ sau de mai tîrziu¹⁴.

⁷ IGRR, I, 653 ; E. Ritterling, *Jahreshefte*, X, 307.

⁸ IGRR, I, 376 ; CIL XI, 3002 ; 2925 ; CIL II, 4510 ; CIL XIV, 3554. 3559

⁹ A. Stein, I. c.

¹⁰ CIL XIV, 3559.

¹¹ J. Fitz, I. c.

¹² Ibidem.

¹³ S. E. Stout, *The Governors of Moesia*, Princetown 1911, p. 47 care presupunea lui Minicius Natalis anii 128—133

¹⁴ A. Stein, I. c.

Cît privește numele dedicantului, *Cominius Secundus leg(atus) Aug(usti legionis V Macedonicae)*, după cîte cunoaștem este nou¹⁵ pe teritoriul dintre Dunăre și mare și deci se adaugă listei acelor funcționari care l-au servit pe Antoninus Pius¹⁶ desfășurîndu-și activitatea militară la Troesmis în fruntea legiunii amintite, apoi ca guvernator al Pannoniei Inferior, în anul 150 (Prosop. Imp. Rom. 1936, p. 302).

Problemele legate de acel *conventus civium romanorum* atestat și prin acest document epigrafic la Troesmis, au format obiectul unui studiu de autoritate în literatura română de specialitate cu importante determinări de ordin istoric¹⁷.

2. COMUNA 2 MAI (territorium callatianorum) Inv. 1712. Fig. 2 a, b, c. Fragment dintr-un miliar de calcar, cu inscripție în limba latină, descoperit în anul 1965 cu ocazia arăturilor de primăvară, pe terenul CAP, în partea de sud-est a satului, la circa 600 m de actuala șosea care duce către satul Vama Veche și mai departe în R. P. Bulgaria. Miliarul a fost scos de fierul plugului dintr-o mică ridicătură de pămînt — poate locul lui firesc de pe firul șoselei romane ce lega anticul Callatis cu așezări similare de pe țărmul vest-pontic, bulgăresc.

Monumentul a suferit avarii chiar în antichitate. Pe suprafața rupturii inferioare (în secțiune trasversală) s-a scobit o cavitate dreptunghiulară de 13 x 10 cm, pentru a se fixa de restul miliarului cu care făcea un corp comun, prin intermediul unei bare de metal. Lipsește de asemenea și partea superioară, începînd de la text în sus. Ceea ce se păstrează reprezintă ceva mai mult din prima jumătate a textului de pe bornă, de 74 cm înălțime și 40 cm diametrul mediu.

Scrierea destul de îngrijită, fără să lipsească stîngăciile, este clară, cu litere mari între 5 și 8 cm, cu prescurtări puține și fără ligaturi. Se observă folosirea literei A, fără hasta inferioară.

IMP(erator) CAESAR M(arcus)
AVRELIUS ANTONINVS
II IMP(erator) AVG(ustus) PONTIFEX MA—
XIMVS TRIBVNICIAE PO—
TESTATIS XVI CO (n)S(ul) III ET
IMP(erator) CAESAR L(ucius) AVRELIUS
VERVS ARMENIACVS AVG(ustus)
TRIBVNICIAE POTESTATIS [IV—
[Co(n)s(ul) II . . . . .]
I . . . . .

Miliarul, păstrat în aceste condiții, constituie un document important și unic în zona aceasta pentru epoca de cînd datează. Lectura sa produce însă unele nedumeriri, rezultate din inadvertențele datorate la-

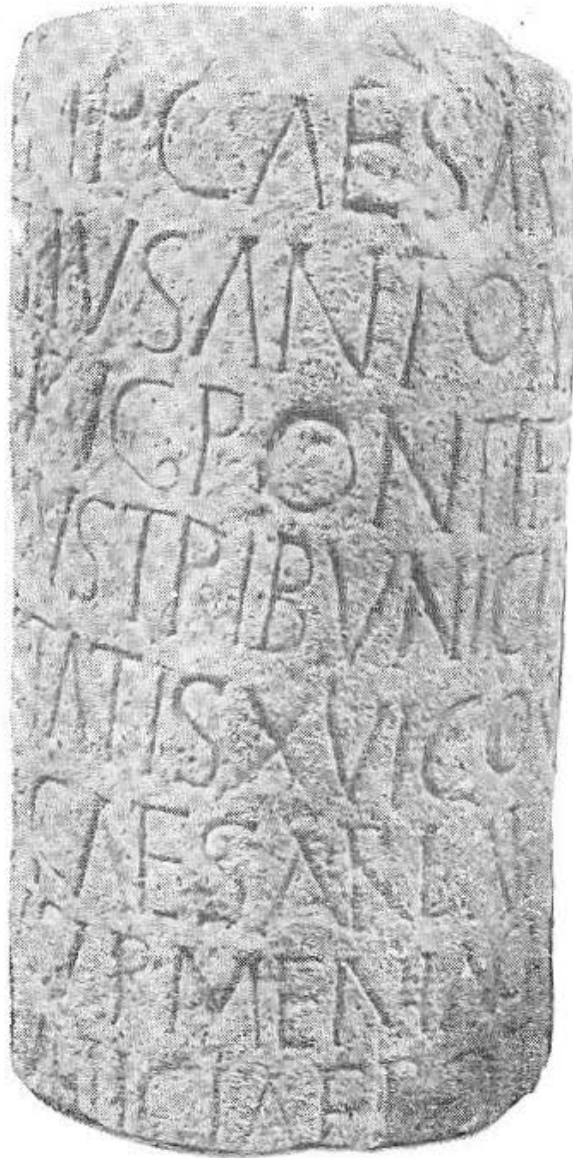
¹⁵ W. Hüttl, *Antoninus Pius*, vol. II. Praga 1933, p. 126—127, unde numele lui *Cominius Secundus* nu figurează printre funcționarii lui Antoninus Pius.

¹⁶ Idem.

¹⁷ R. Vulpe, l.c.

a

b

c

Fig. 2

picidului. Titlurile și salutațiile imperiale ale lui Marcus Aurelius nu respectă ordinea cronologică normală. Astfel, este știut că acest împărat a fost salutat ca *imperator* (în cazul nostru scris II IMP.) în anul 163, pe cînd celelalte atribute atestate în miliar — *tribunicia potestas XVI* și *consul III* le primise cu doi ani mai înainte ¹⁸.

Dat fiind că celălalt împărat menționat în inscripție, Lucius Verus, apare cu titlul de *Armeniacus*, ce i s-a acordat în anul 163, în urma campaniilor victorioase din Orient, este sigur că miliarul callatiot s-a ridicat în acest an. De-altfel, este epoca în care cei doi *imperatores* au susținut o mai largă activitate de construcție și refacere a drumurilor, nu numai în Orient ¹⁹ ci și în Dacia ²⁰.

Descoperirea în comuna 2 Mai a miliarului este firească din moment ce în această parte a Dobrogei a funcționat drumul care, ca și mai înainte, în epoca romană unca localitățile de pe litoralul vest-pontic. Desigur, porțiunea de drum dintre Callatis și orașul din sudul său Dionysopolis, a intrat în atenția autorităților provinciei Moesia Inferior, care au ridicat borna sub domnia lui Marcus Aurelius și Lucius Verus ²¹, din nefericire fără să avem posibilitatea determinării distanțelor și localităților pe care le va fi consemnat

De subliniat că în lumina inscripțiilor cunoscute pînă acum, pentru anul 63 e.n., — data miliarului în discuție — este de consemnat guvernarea succesivă a lui M. Servilius Fabianus Maximus ²² și mai apoi a lui M. Iulius Bassus Fabius Valerianus ²³. Înclinăm să admitem că miliarul va fi fost ridicat mai degrabă sub primul dintre cei doi guvernatori, al cărui nume îl găsim atestat și în alte documente epigrafice, consecință a numeroaselor sale acțiuni constructive, edilitare sau de refacere a drumurilor ²⁴.

3. TOMIS. Fig. 3. Între edificiile romane situate de-a lungul falezei de vest a orașului Constanța, în fața actualului port, unul, recent descoperit, are o mare importanță nu numai arheologică ci și epigrafică. Vom stăruii asupra caracterului noii construcții, bizuindu-ne mai mult pe importanta inscripție descoperită în incinta sa, decît pe elementele arheologice care au format deja obiectul unor considerații mai ample într-un alt cadru ²⁵.

¹⁸ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. IV, Paris, 1914, p. 201.

¹⁹ Ca de exemplu în Lycia și în Pamphilia, cf. CIL III. 13626, pentru anul 165.

²⁰ C. Daicoviciu, *Un nou miliar din Dacia*, în A.I. St. Cl., Cluj, 1928—1932, partea II-a, p. 49, unde, se restituie textul fragmentar al miliarului ce se datează tot în 163.

²¹ Pentru problemele istorice legate de drumuri vezi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Buc. 1938, p. 165, notele 4 și 5; *Istoria României*, vol. I, Buc. 1960, p. 494—495.

²² A. Stein, o.c., p. 45—46, 76.

²³ Idem, p. 78.

²⁴ V. Pârvan, în A.A., 1914, col. 435—436; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, București 1918, p. 131 și urm.; G. Bordenache, *Attività edilizia a Tomi nel II secolo dell' e.n.*, în *Dacia*, N.S. IV, 1960, p. 268 și urm.; A. Rădulescu, SCIV, XIV, 1963, nr. 1, p. 81—83 (*Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 144—145, fig. 4).

²⁵ V. Canarache, *Descoperiri arheologice pe faleza portului Constanța*, comunicare citită cu ocazia sesiunii Muzeelor științifice, în decembrie 1964, la București.

Fig. 3

Se impune mai întâi o descriere sumară a edificiului în discuție²⁶, după care, conjugând unele elemente care-l caracterizează, cu cele pe care ni le oferă inscripția, vom încerca o lămurire pe linia titlului propus.

Clădirea, distrusă în cea mai mare parte, se găsește la apus de actualul port și la sud-est de edificiul roman cu mozaic, descoperit în anul 1959²⁷. Ea face parte din șirul de construcții romane orientate nord-sud, cu intrările spre port. Noul edificiu formează o parte a aceluiași complex, în care se găsește atât mozaicul cu cele trei nivele ale sale²⁸, cât și diferitele antrepozite găsite în vecinătate.

Săpăturile arheologice efectuate în iarna și în primăvara anului 1965 au pus în lumină zidurile, înalte de aproape 7 m ale unei săli cu lungimea de 30 m și cu lățimea de 10 m. Peretele din fund, care se sprijină pe malul proeminent al Acropolei tomitane, s-a păstrat cel mai bine. Zidul, dublu, închide un spațiu de 50 cm lățime. În zid sînt practicate mai multe orificii care permit fie o bună aerisire, fie pătrunderea aerului cald în încăpere. La anumite intervale, zidului i se țes pilaștri, ale căror părți superioare se închid în arcade identice.

În peretele lateral dinspre nord se pot observa urmele a două porți. În cel lateral dinspre sud, se păstrează mult mai bine alte trei porți, dintre care una duce într-un antreu, cu orientarea nord-est sud-vest, avînd lungimea egală cu lățimea sălii principale (10 m), și latura proprie de 6 m. Pe aici pe o scară de piatră, relativ bine păstrată, cu trepte late de 3,50 m, se urca pe terasa principală a orașului.

Atît sala mare cît și antreul sînt pardosite cu plăci de marmoră albă (60 × 40 cm), așezate pe un pat de mortar de culoare roz, făcute din var și cărămidă pisată mărunt. Sub acest paviment, sînt prevăzute atît în lungul cît și în latul sălii canale, făcute din cărămizi de aceeași formă cu cele care formează zidurile acestui edificiu, ca și ale celui cu mozaic. În apropiere, mai spre sud, s-au dezvelit suportii unor tuburi de hypocaustum, cu ajutorul căruia — cum se poate conchide și din existența orificiilor amintite — era încălzită probabil clădirea.

Ne reține în mod special atenția zidul care desparte sala principală de antreul cu scări, zid prevăzut cu cele trei intrări. Deasupra ușii din stînga — apropiată de zidul principal al edificiului — prin care se comunica cu o încăpere încă nedezvelită, situată sub treptele deasupra cărora se găsește o construcție modernă, este săpată pe arhitrava ancadramentului următoarea inscripție :

Ἴερὰ βουλὴ κατεσκευάσθη
τὸ λεντιάριον ὑπὸ Ἑρμίππου Ἄττα.

²⁶ Edificiul roman continua să se întindă în părțile sale laterale, care însă deocamdată nu pot fi săpate, din pricina construcțiilor și străzilor moderne care i se suprapun.

²⁷ V. Canarache, *Le complex à mosaïque découvert en face du port de Tomis*, p. 227 și urm. ; în *Studii Clasice III*, 1961.

²⁸ Ibidem.

Ne aflăm în fața unei inscripții găsită *in situ*, caz unic în Scythia Minor. Caracterele paleografice²⁹ ar permite încadrarea în sec. III—IV.

Datele desprinse din descrierea sumară a edificiului roman din Constanța, alături de cele pe care ni le asigură inscripția, ridică probleme de a căror soluționare depinde determinarea caracterului funcțional al acestui obiectiv arheologic.

Cu o singură excepție — de altfel esențială — celelalte elemente care compun documentul nu comportă o discuție aparte, structura și sensul cuvintelor fiind perfect inteligibile.

Substantivul τὸ λεντιάριον interpretat cât mai exact, poate contribui în mod hotărâtor la determinarea destinației, fie a întregului edificiu, fie numai a unei părți a lui, pe care Hermippos fiul lui Atta, îl ridică în cinstea adunării orașului Tomis.

Este evident că în cuvântul τὸ λεντιάριον avem de a face cu un derivat al rădăcinii latine *linum*, „in“, care corespunde formei latinești *linterium* „loc în care se păstrează țesături de in“³⁰. Alt înțeles al aceleiași rădăcini îl formează *linterius*, cu înțelesul substantival, „negustor de pînzeturi“.

Formele latinești, cu varietatea lor de sensuri, prezintă unele analogii și în limba greacă³¹, câteva dintre acestea sugerînd o primă ipoteză după care ar fi de văzut în noul edificiu de la Constanța un depozit, un magazin, sau poate chiar un atelier de prelucrat pînza de in. De altfel ipoteza câștigă unele poziții, dacă luăm în seamă și structura arhitectonică a încăperilor descrise mai sus.

După alte căutări, problema se mai complică însă, prin găsirea unor noi elemente lexicale, echivalente termenilor în discuție: este vorba de inscripții descoperite nu de prea multă vreme în alte regiuni de cultură greacă.

Pentru cunoașterea mai temeinică a acestor elemente, convinși că ele vor arunca lumini noi asupra descoperirii de la Constanța, ne-am adresat unor cercetători din țară și din străinătate. Am folosit prilejul sărbătoririi la Berlin a 150 de ani de la înființarea Secției de epigrafie greacă din cadrul Academiei germane de științe. Separat de lucrările ședințelor plenare, s-a discutat aici inscripția, într-un colocviu condus de prof. dr. Günther Klaffenbach de la Universitatea Humboldt din Berlin³².

Cu această ocazie, s-a formulat o nouă ipoteză, a cărei valoare va reeși din relatările de mai jos.

²⁹ Săpată pe cadrul superior al porții, inscripția are două rînduri, scrise cu litere drepte, purtînd apices (înălț. 3,8—5 cm.); se remarcă în special formele lunare ale lui E și Σ.

³⁰ CIL, V, 5932; VI, 9526; XII, 3340; XIII, 1998.

³¹ I.G., XIV, 2323; κλαυδιανὸν πύκτην λεντιάριοι ἐνθάδε ἔθησαν τειμῶντες καὶ στεφάνος; L. Robert, REG, 1936, 242; Bull. épigr. 1944, p. 239.

³² La lucrările colocviului au participat mai mulți cercetători, printre care: T. Zawadzski (R. P. Polonă), L. Petersen, R. Gründel, R. Körner, H. Krummrey etc. din R.D.G.

Două inscripții attice diferite³³ pun în lumină termeni sinonimi : *λεντιάριος* și *καψάριος* „cel ce se ocupă cu haine“, „cel ce îngrijește de haine“.

Este de crezut că, în cazul unei inscripții funerare din Lidia³⁴, termenul de *λεντιάριος* are aceeași semnificație ca și în cele două din Attica.

Admițându-se ca tipuri echivalentele de mai sus, se impune să amintim că termenul *καψάριος* derivă de la *ὁ κάψα* ceea ce ar indica un fel de „nișe“ adâncită într-un perete, în care s-ar depune haine sau țesături de in. Cum acest sens se apropie mult și de explicațiile date cuvîntului în unele dicționare, tot pe baza unor inscripții (Liddel-Scott, *ὁ λεντιάριος* = supraveghetor, îngrijitor în băi, sau la D. Dimitrakos, *οἱ λεντιάριοι* = cei care au grijă de cearceafuri, băieși), ar fi de admis ipoteza după care, pe lângă, sau în incinta edificiului din Tomis, funcționa un serviciu sau un loc legat de o atare preocupare. Dacă ținem seama de poziția inscripției, care marchează trecerea din sala mare într-o încăpere de sub scările vestibulului, ar fi de admis că aici exista probabil o cameră, amenajată în chip special, cu nișe pentru depunerea hainelor sau cearceafurilor. Cel pe cheltuiala căruia s-a amenajat camera-vestiar, este însuși Hermippos, fiul lui Atta.

Asociind această ipoteză, izvorită dintr-o astfel de interpretare a cuvîntului *λεντιάριον* din inscripția tomitană cu ansamblul arhitectonic al edificiului, am putea deduce desigur caracterul său funcțional: băi publice. Existența spațiului liber și orificiilor în structura peretelui mare, canalele de sub paviment, urmele hypocaustului etc., ar pleda în favoarea aceste ipoteze.

Nu putem însă trage o concluzie definitivă, pînă cînd atît inscripția — asupra căreia am făcut numai cîteva considerații — cît și edificiul nu vor fi în totalitate cercetate, ceea ce ar completa în chip satisfăcător cunoștințele noastre despre una dintre cele mai importante construcții de pe faleza portului tomitan, alături de Edificiul cu mozaic — cu care de altfel se pare că prezintă raporturi de contemporaneitate.

4. *Constanța — TOMIS*. Inv. 1433 ; fig. 4. Placă de marmură cu inscripție onorifică în limba latină, descoperită în timpul săpăturilor arheologice de la Edificiul roman cu mozaic, în 1960 (în pămîntul de umplutură). Se păstrează numai un fragment — colțul superior din dreapta — cu dimensiunile : 0,45 x 0,26 x 0,07 m. Are chenar dublu-profilat.

Din inscripție se mai conservă puține litere de la sfîrșitul primelor patru rînduri, săpate cu îngrijire ; au înălțimi între 5—6 cm. Apar și frunze de iederă.

³³ I.G. II/III, 2, 2130, 221 (*λεντιάριος*) și II/III 2, 2193, 50, (*καψάριος*). Și într-un caz și în celălalt este vorba, după aprecierea unanimă a participanților la colocviu, de două cuvinte avînd același înțeles.

³⁴ Joseph Keil, *Wiener Anzeiger*, 1956, p. 230, nr. 10, cu o *λεντιάριος*, despre care trebuie să credem, spune prof. dr. G. Klaffenbach, că echivalează cu termenul *καψάριος*.

Fig. 4

[Imp(eratori) Ca]ES(ari) DI
 [vi Traia]NI
 [Parthi]CI F(ilio)
 [Divi Nerv]AE
 [nep(oti) Traiano]
 [Hadriano Aug(usto)]
 [p(ontifici) m(aximo) tr(ibuniciae) p(otestatis)...]
 [co(n)s(uli)...p(atri) p(atriciae) ?...]

Reconstituirea acestui text a fost înlesnită de existența unor analogii. Alături de o inscripție bilingvă³⁵ și de altele în limba latină³⁶, descoperite mai de mult la Tomis, cea de față constituie o altă dovadă de înaltă prețuire pe care locuitorii cetății vest-pontice o acordau împăratului Hadrian. De bună seamă, placa cu inscripția onorifică, ca și monumentul de la Callatis³⁷, poate fi pusă în legătură cu una dintre

³⁵ Gr. Tocilescu, AEM, VI, 1882, p. 12, nr. 20 ; și p. 13, nr. 22 ; AEM, XIV, 1900, p. 29, nr. 59 (fragmentul în întregime) ; CIL III, 7539 (o parte) și 12493 (ambele bucăți) ; IGRR, I, p. 204, nr. 606.

³⁶ CIL III, 1, 765 ; CIL III, 2, 765.

³⁷ Vezi în pag. următoare, nr. 5.

cele două vizite pe care împăratul roman le-a făcut în orașele de pe litoralul vest-pontic, cu care prilej Sfatul și Adunarea poporului tomitan l-au cinstit, consacărându-i numele pe monumente și edificii.

5. *Mangalia* — *CALLATIS*. Inv. L 362; fig. 5. Bloc de calcar cu o inscripție onorifică în limba greacă. Fragmentul, de dimensiunile 0,22 x 0,16 x 0,12 m, provine din colțul superior din stînga al monumentului; se mai păstrează începuturile a trei rînduri.

Fig. 5

Scrierea s-a realizat cu litere monumentale, înalte între 4,2—4,7 cm, purtînd apices ³⁸.

[Ἀγαθῆι τύχηι
 βου[λή δῆμος]
 καλλ[ατιανῶν Πό-]
 κλιο[ν Αἴλιου Ἀδρι-]
 5 [ανόν Σεβαστόν]

.....

³⁸ O inscripție cu litere asemănătoare provine tot de la Callatis, cf. Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis VII*, în *Dacia VII—VIII*, 1937—1940, p. 246.

După cit se pare, fragmentul din inscripția onorifică provine de la o bază de statuie ridicată împăratului Publius Aelius Hadrianus la propunerea sfatului și prin votul poporului callatian, cu ocazia vreuncea dintre cele două călătorii pe care ie-a făcut Scythia Minor, adică în 118 sau în 123—124³⁹. Cu acest prilej, sau mai târziu, se pare că cetatea vest-pontică a Callatisului va fi beneficiat de vreo favoare din partea împăratului, pentru care motiv s-a hotărât fie ridicarea unei statui, fie numai a unui simplu *titulus honorarius*, de la care ne-a parvenit fragmentul prezentat.

6. VÎLCELE Inv. 1802 ; fig. 6. Bloc de calcar cu inscripție în limba greacă. Dimensiuni : 1,53 x 1,42 x 0,43 m. A fost descoperit pe cîmp între comuna Cotul Văii și satul Vîlcele⁴⁰ în anul 1961, refolosit ca uluc pentru adăpat viteie. Din pricina spărturilor repetate și a ciopli-turilor, din text s-au mai păstrat primele două rînduri.

Literele — chiar în cadrul aceluiași rînd — sînt inegale ca dimensiuni ; ba chiar și înclinația lor este diferită. Îț. literelor în primul rînd : 6,5—7 cm ; în rîndul al doilea 3—9 cm.

Ἐπί Βασιλέως Φλαυίου Ἀγαθῆνορος
εποίησε Νε...

După toate probabilitățile ne aflăm în fața unui personaj care va fi îndeplinit vreo funcție mai de seamă în aparatul administrativ al provinciei de la gurile Dunării. Personajul, după nume, este un grec romanizat, păstrîndu-și patronimul grecesc. Ἀγαθῆνορος este un nume frecvent în Pont⁴¹.

N-ar fi poate lipsit de interes să adăugăm, în chip cu totul conjectural, că la începutul inscripției s-ar citi ἐπιβάτ[ης], „corăbieri — aceasta dat fiind că locul de găsimă al inscripției se integrează unei văi cu apă în antichitate și poate navigabilă, legîndu-se cu lacul de lângă Callatis.

7. *Constanța* — TOMIS. Inv. 1472, a, b și c ; fig. 7 a, 7 b și 7 c. Arhitravă de marmură cu inscripție în limba latină, din care moștenim trei fragmente disparate, nereconstituibile. Toate cele trei fragmente s-au descoperit în anul 1956, în săpătura de fundație a unuiia dintre blocurile de locuit de pe Bul. Carpați⁴² lângă farul Genovez, la distanțe de cîțiva metri unul față de celălalt.

Dimensiuni : a) 27,5 x 39 x 27 cm ; b) 42 x 83 x 28 cm ; c) 34 x x 45 x 51 cm. Părțile găsite sînt aschiate pe toate laturile, astfel că o dată alăturate nu se mai îmbină. Pe fețele lucrate există triplă profi-

³⁹ CIL III, 14464 ; Cohen, *Medailles*, 2, II, p. 153, nr. 554, pentru monedele lui Hadrian cu mențiunea *exercitus Moesiacus*.

⁴⁰ Inscripția a fost găsită în imediata apropiere a unui apeduct roman, pe drumul care leagă com. Cotul Văii cu satul Vîlcele. Cercetări de suprafață au dus la determinarea unei așezări antice, poate un *vicus*.

⁴¹ IOSPE, I, nr. 27 ; IGB, nr. 1, 7, 14, 46, 48, 53 etc. ; D. M. Pippidi, *Histria* I, monogr. arh., Buc., 1954, p. 476 și urm., nr. 1 ; D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomis*, buc., 1918, p. 24—25.

⁴² Fosta str. I. C. Frimu.

Fig. 6

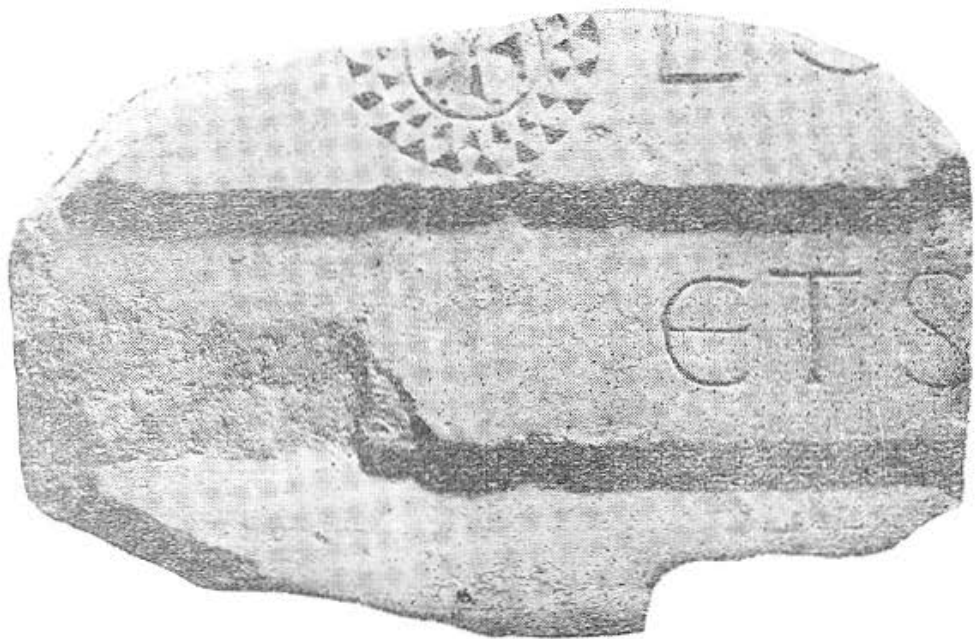

Fig. 7 a

Fig. 7 c

Fig. 7 b

latură fiecare dintre acestea purtînd cîte un rînd scris. Primul fragment (8 a), are sus, înaintea scrierii, o rozetă realizată din două cercuri dințate, unul mai mic înscris într-unul mai mare, ambele încadrînd o „cruce de Malta“, săpată cu destulă îngrijire.

Literele sînt inegale ca înălțime — potrivit înălțimii profilaturilor; unele au aspect grecizant, ca de exemplu E lunar și D, în partea inferioară unghiular.

Rîndurile nu prezintă continuitate de la un fragment la altul, din pricina spărturilor masive care au dus la dispariția unor importante părți din arhitravă. Înălțimea literelor variază între 4—4,5 cm.

7 a) r. 1: primul semn este partea inferioară a literei D unghiular, identic cu aceeași literă din fragmentul 7 b. A doua literă pare a fi O. R. 2: E T' S...

7 b) r. 1: E..ECCATAIO... După prima literă E, următoarele două semne grafice nu pot fi lămurite deși de la una se mai vede încă o bară verticală. R. 2: VIAEDIFIC; după litera C de la sfîrșitul rîndului se mai observă începutul unei bare verticale, poate un I; în acest caz ar rezulta cuvîntul AEDIFICI[um] sau altă formă derivată de la acesta.

7 c) r. 7: K sau mai de grabă R. R. 2: LIOE; literei L nu i s-a păstrat decît jumătatea inferioară.

Textul, păstrat în condiții atît de precare, nu dă posibilitatea unei restituirii cît de cît convenabile — ceea ce nu exclude însă o viitoare

Fig. 8

întregire bazată pe noi realități epigrafice care nu vor întârzia să apară la Tomis. Este sigur însă că arhitrava aparține unei construcții masive, de epocă creștină, sec. V—VI, poate chiar o biserică ce va fi funcționat în capătul de sud-est al promontoriului pe care altădată se înălța orașul Tomis.

8. *Constanța* — TOMIS. Inv. 1515, fig. 8. Placă de marmură, cu inscripție în limba greacă, descoperită în timpul săpăturilor arheologice de la basilica mică, în nava de nord. Este de fapt un colț rupt dintr-o

Fig. 9

placă mai mare, cu care s-a căptușit poate pereții basilicii, ceea ce se explică și prin urmele de mortar cu care placa a stat fixată la verticală. Dimensiuni : 7,5 x 8,1 x 2,2 cm.

Puținele litere păstrate sînt scripelate neîngrijit : A cu bara inferioară frîntă, E, lunar. În. literelor : 2,3 cm.

Θ Α Ι
Ι Τ Ε

⁴³ I. Barnea, *Creștinismul în Scythia Minor după inscripții*, în *Studii teologice*, 1—2, 1954, p. 84 (Dacia, N.S., I, 1957, p. 281).

A treia literă din rîndul 1 este partea inferioară a unei bare verticale de la o literă care nu poate fi întregită decît foarte ipotetic.

Cît privește rîndul al doilea de pe fragment, am putea întregi prin cunoscuta formulă : [Ἐνθα]κίτε — în loc de κείται — „Aici zace (doarme)...“⁴³. Nu excludem nici forma κατακίτε (= κατακείται). În chipul acesta am putea încadra cronologic documentul între sec.V—VI e

9. *Constanța* — TOMIS. Inv. 1514, fig. 10. Fragment dintr-o placă de marmură cu inscripție în limba greacă, descoperită, ca și precedenta în timpul săpăturilor arheologice (1961) de la basilica mică. Și aceasta a folosit la placarea pereților basilicii în interior, fiind fixată în mortar cu fața scrisă — ceea ce dovedește că a fost refolosită. Se remarcă E și Σ lunare.

Scrierea : grafit ; litere neîngrijite, înalte între 1,5—1,8 cm.

. . . . ΠΟΣ . . . .
 . . . . ΟΥΝΕΟ . . . .
 . . . . ΜΥΡΝΕ . . . .
 . . . . ΙΥ . . Λ . . . .

Sînt îndoieli asupra primei litere din rîndul 1, de la care se văd numai cele două bare verticale ; credem că este vorba de un II ; de asemenea întregirea O a ultimei litere din rîndul 2 este nesigură. Cît privește ultimul rînd, puținele semne păstrate nu ne dau putința unor întregiri sigure de litere. Cu excepția părții de cuvînt din rîndul 3, care s-ar putea întregi prin [Σ]μυρνέ[ος], în rest totul este absolut obscur.

Scrierea cu totul neîndemînatecă, precum și ductul literelor, indică o epocă tîrzie, poate sec. IV—V.

10. *Constanța* — TOMIS. Inv. 1516, fig. 11, Fragment dintr-o placă de marmură cu incipție în limba greacă, descoperit într-un șanț de canalizare, la încrucișarea străzii M. Kogălniceanu cu str. Ștefan cel Mare. Dimensiuni : 13 x 8,7 x 2,3 cm. Inițial placa a fost un ornament, poate din placajul vreunui perete, ceea ce s-ar explica prin mulțurile ce se păstrează pe spatele inscripției. Latura din dreapta este tăiată îngrijit, pe cînd toate celelalte trei au urme de spărturi.

Este evident că marmura este refolosită pentru scriere, într-o epocă tîrzie. Scrierea, — grafit — s-a realizat cu litere foarte stingace, păstrîndu-se totuși o oarecare proporție a rîndurilor. Să observăm forma ovoidală a literei O ; A cu hasta interioară frîntă ; K avînd barele oblice scurte etc.

Există ligaturi cu trei litere în r. 1 : W+N+T ; și cu două litere în r. 3 și 4 : N+T.

. . . . ρωνπα . . . .
 . . . . κουρο . . . .
 . . . . ντοιγε . . . .
 . . . . αντολι . . . .
 . . . . υσοιδε . . . .

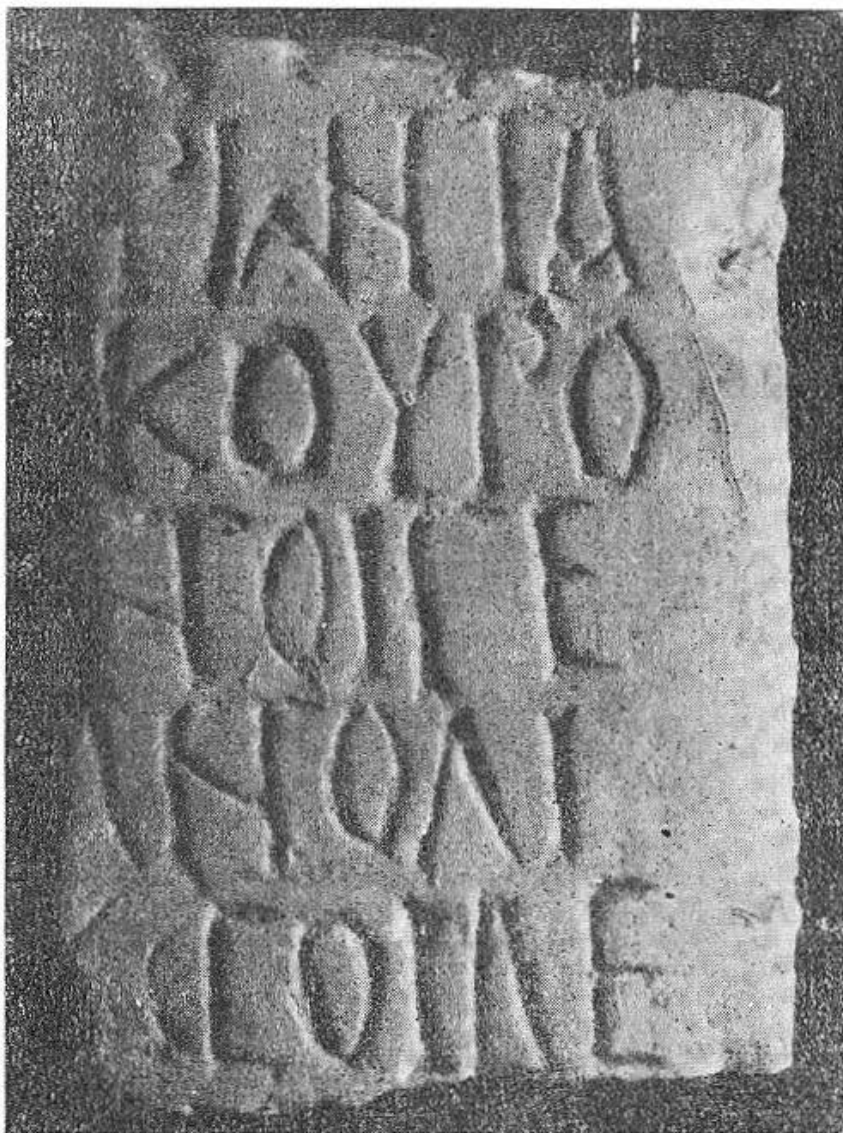

Fig. 10

Deasupra primului rând mai sînt două urme de litere, nerestituibile. Sînt apoi dubii asupra primei litere din r. 1, care ar putea fi ori Φ ori P , la fel după cum, în r. 5 prima literă este sigur Υ . Între Υ și Σ dreptunghiular care urmează este zgîriat, mai puțin adînc, un semn care se aseamănă literei S , dar care, evident, nu este decît un element grafic ornamental.

Starea atît de fragmentară a textului face imposibilă orice întregire mai plauzibilă.

După aspectul paleografic, monumentul datează dintr-o epocă tîrzie, după cît se pare, sec. V e.n.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES I

RÉSUMÉ

L'auteur présente un lot de 10 documents épigraphiques grecs et latins, conservés dans les dépôts du Musée d'Archéologie de Constantza, documents qui sont d'une réelle utilité scientifique.

La première inscription est une dédicace en latin, faite par un commandant de la Ve légion *Macedonica*, *Cominius Secundus*, inconnu jusqu'à ce jour, en Dobroudja à un *conventus civium romanorum* des *canabae* de Troesmis, dont on a déjà parlé dans la littérature roumaine de spécialité. Ce qui est important c'est que nous tenons pour la première fois la preuve certaine que le gouverneur de la Mésie Inférieure, *L. Minicius Natalis Quadronius Verus*, a exercé ses fonctions entre les années 140—144, sous l'empereur Antoninus Pius, et non pas de 137 à 138, ou de 142 à 144, dates mentionnées à tort jusqu'à ce jour dans les ouvrages consacrés aux gouverneurs de la province des Bouches du Danube.

Un milliaire (no 2) du *territorium callatianense* (le village 2 Mai) date du temps de Marcus Aurelius et Lucius Verus, ou, plus exactement, de l'année 163 de notre ère et constitue le témoignage du fait qu'on continuait à utiliser la grande route qui reliait encore, à l'époque romaine, les villes ouest-pontiques. Il est possible que cette route ait été construite du temps des gouverneurs *M. Servilius Fabianus* ou *M. Iallius Bassus Fabius Valerianus*, à l'époque où — le premier surtout — a déployé une large activité constructive en Mésie Inférieure.

Le document le plus précieux est celui trouvé sur la falaise occidentale du port tomitain (no 3), dans le bâtiment du nouvel édifice romain. Le bâtiment, avec ses caractéristiques structurales, est considéré par rapport au texte d'une inscription qui nous apporte un mot inédit τὸ λευτιάριον.

Pour trouver une juste interprétation de ce mot, l'auteur a recherché des équivalents lexicaux dans des inscriptions trouvées ailleurs que dans notre pays. Ainsi ὁ λευτιάριον a, dans ce cas, un sens identique à ὁ κάψα ce qui indiquerait une niche creusée dans un mur, où l'on aurait gardé des vêtements ou des tissus de lin. Dans ce cas, il aurait existé dans l'enceinte de l'édifice tomitain un endroit, ou bien une pièce, destinée à conserver le linge nécessaire aux bains publics. En établissant une corrélation entre la forme de l'édifice, avec ses divers compartiments, et le texte de l'inscription ainsi interprétée, on arrive à la conclusion vraisemblable que l'édifice où fut trouvée l'inscription représente les thermes romains de Tomi, du IIIe s. de n. è.

Deux autres inscriptions (no 4 et 5), l'une en latin de Tomi, l'autre en grec de Callatis, constituent, elles aussi, des preuves épigraphiques du fait que les habitants des cités ouest-pontiques honoraient l'empereur Publius Aelius Hadrianus, à qui ils ont élevé des monuments à l'occasion d'une de ses visites dans ces parages.

Sur un bloc en calcaire (no 7) de Vilcele-Cotul Văii, figure le nom Βα(τιανίου) Φλ(αυίου) Ἀγαθήγορος. Il s'agit peut-être d'un dignitaire de l'appareil administratif de la Mésie Inférieure.

Divers fragments d'une architrave (no 7 a, b, etc.) ne portant, chacune, que quelques lettres, ne permettent pas une restitution épigraphique, ne fût-ce que relative, mais on peut facilement conclure qu'ils font partie d'un ensemble architectural de Tomi; c'est peut-être une basilique chrétienne du Ve — VIe s., comme on en connaît déjà dans cette résidence épiscopale ouest-pontique.

Les trois dernières pièces sont des fragments de plaques en marbre, portant des textes difficiles à reconstituer, mais selon toutes probabilités, ayant un caractère funéraire, ce qui est mieux mis en relief par le fragment no. 8.

Tous ces documents offrent d'importantes possibilités de recherches scientifiques, ce qui a poussé l'auteur à les tirer de l'anonymat où ils gisaient.